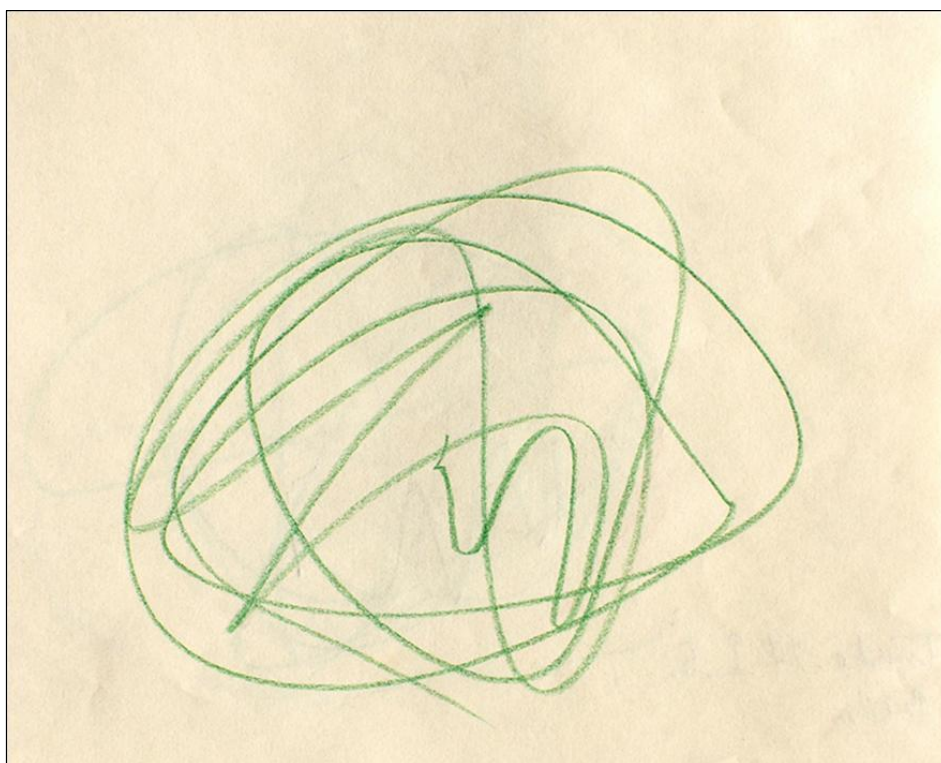

Platthy István

Az eredendő kifejezőmód I.
A művészet születése a kisgyermekben

A teljesség

2024.

Az eredendő kifejezőmód I.

A művészet születése a kisgyermekben

A teljesség

(A korai gyermekrajz-fejlődési folyamat összehasonlító elemzése az érzetek alakulásával és az ősi képzetekkel)

Az ábrázolás és a rajzi önkifejezés megkülönböztetését fontosnak tartom. A kifejezőmód önmagunk és a világgal való viszonyunk belső megfogalmazása, mely érzékletes, élő módon kivétel az alkotásra.

Az ábrázolás elsősorban tanult folyamat, melyben a hagyományos rajzpedagógia konvenciót tanít, a társadalmi környezet mintát nyújt a gyerekeknek. Az ábrázolás célja, hogy a rajzoló megközelítőleg élethűen jelenítse meg a látványt a papíron.

A két folyamat egymással párhuzamosan is futhat a gyermekben, egyiket saját örömeire, kedvtelésére teszi, a másikban a felnőttek elvárásainak való megfelelés vezérli. Később az ábrázolás és a kifejezés össze is kapcsolódhat.

A most bemutatásra kerülő *önmagától fejlődő rajzi folyamatot* elsősorban Rhoda Kellogg amerikai kutató munkássága, és a magam vizsgálataim alapján vázolom fel, az általam gyűjtött korai gyermekfirkák elemzésén keresztül. Rhoda Kellogghoz hasonlóan, a gyermeki rajzfejlődés legkorábbi állomásait összevetem az emberiség sok évezredes kultúrájának ősi képzeteivel. Rhoda Kellogg kutatásait, az önmagától tanult művészet (**Self-taught art**) rajzi folyamatát párhuzamba állítom az újabb csecsemőkutatásokon alapuló szelf-fejlődési elméletekkel, különösen Daniel N. Stern amerikai fejlődépszichológiai kutató átfogó elméletével.

Ősi képzetek és az eredendő kifejezőmód

A kollektív tudattalan olyan általános, mindannyiunkban meglévő tartalmakat hordoz, amelyek az emberiség legrégebb és legáltalánosabb képzetformái, ahogy az analitikus pszichológia megalkotója, a svájci pszichiáter Carl Gustav Jung nevezi őket: *archetípusok, ősi képek, ősképek (archetype)*. (C. G. Jung, *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*, 1916, 1990:133.)

A legmegdöbbentőbb bizonyítékot C. G. Jung tanainak igazsága mellett, Rhoda Kellogg világhírű amerikai gyermekrajz kutató találta meg. Az amerikai társadalom különböző rétegeiből és a Föld különböző országaiból gyűjtött gyermekrajzokat a legkisebb kortól, a legkorábbi gyermekfirkáktól egészen 14 éves korig. Több mint egymillió gyermekrajzot dolgozott fel és dokumentált munkatársaival éveken keresztül San Franciscóban és Washingtonban az '50-es évektől. 1-4 éves kor közötti gyermekek rajzait vizsgálva azt tapasztalta, hogy ugyanazokat az alakzatokat hozzák létre firkáikban a gyerekek a Föld különböző pontjain. Megfigyelte, hogy a világ minden táján nagyon hasonló rajzfejlődési utakat járnak be, rajzaikon bizonyos alapformák mindenhol megjelennek, kultúráktól, társadalmi fejlettségi foktól függetlenül is, egyetemesen. Csak későbbi életkorokban jelenik meg a rajzokon fokozatosan a kulturális, társadalmi hatás. Megdöbbentő az, hogy e korai univerzális firka alakzatok megegyeznek az emberiség legalapvetőbb, legősibb vizuális jeleivel, képzeteivel. (Nap, mandala, életfa, a harc alakja, stb.)

Úgy tűnik, hogy e korai gyermekrajz-alakzatok, belső képzeteken alapuló képi jelek, egyetemesek, hozzátartoznak az emberi lélek természetéhez, alapját képezik a későbbi személyes élményekkel és kulturális hatásokkal egyre jobban feltöltődő alkotásnak, ha hagyjuk, hogy a gyermek az eredendő belső képzeteihez viszonyítsa, építse, befogadja a külső világot. Ez egy olyan velünk született adottságból kibontakozó alapképlet, mely segít a világban tájékozódni, a legfontosabb dolgokat megérteni, lelkünket ráhangolni a különböző életfeladatokra, segít életvitelünk, életutunk előrelendítésében, konfliktusaink nonverbális feldolgozásában. Fontos, hogy saját kifejezőmódjával a gyermek belső, szubjektív világa számára befogadhatóvá tegye az általa átélt élményeket, felismerje a benne, és kint a világban lévők közötti analógiákat. Ha a felnőtt nem várja ki, hogy a gyermek ráébredjen a világra; hanem túl korán, a gyermektől idegen észjárása

alapján, ráerőlteti saját jónak vélt, megtanulandó, vizuális formáit; akkor ez a természetes belső képzetvilág elfojtódik, a tudattalan mélyére száműződik; a gyermeki ábrázolás görcsös lesz, kifejezőerőben elsilányosodik, és bekövetkezik a rajzi törés jelensége serdülőkorban.

Én ezt a születésünk óta bennünk lévő adottságokon alapuló, az emberi közösség hatására előhívódó, „őskép világra” épülő látást nevezem természetes belső látásnak, **eredendő kifejezőmódnak**.

1. kép – Buddhista mandala Tibetből

Szent centrum, „szent otthon” melynek központjában a személtelen isteni erő nyilvánul meg.

Nézzük meg a bennünk élő ősképek közül az egyik kulcsszerepet elfoglaló ősi képi jelet, a négyes osztású kört, vagyis a körkeresztet, a mandalát, jelentését, s a rá kivetülő lelki tartalmakat. A körkereszt ősidők óta az egész földön megtalálható az emberiség kultúrájában, nem csak a keleti vallásokban, hanem már az ősember művészetében, a törzsi művészetben, a népművészetben, és a kereszténység szimbolikájában is. (1. kép.) A középkori ábrázolásokon, mind Jézus Krisztus, mind pedig az Atyaisten és a Szentlélek glóriájában is gyakran megjelenik. (2. kép)

A mandala teljességet, egységet fejez ki, a világ alapvető tér-idő-szerkezetét, egységét, önmagába visszatérő mozgását, például a tavasz, nyár, ősz, tél változásait; a napszakokat: reggel, dél, este, éjszaka; az ember életkorszakát: a gyermekkor, a felnőttkor, az öregkor, a halál és a túlvilág. „A tér-idő kerekességét osztó egyenlő szárú keresztet a Nap „rajzolja” le számunkra, az ő égi járása s fénye, amely árnyékkal ajándékozza meg a fölfelé törekvő földi létezőt, mutatja meg az égtájakat. „Elöttem van észak, hátam mögött dél, balról a Nap nyugszik, jobbról pedig kél.” (Molnár V. József, képzőművész, néplélekrajzi író, *A nap arca, A gyermekrajzok üzenete* 1990. 2003:11-12.)

„„A transzcendentális funkció nem céltalanul folyik le; az ember legbelső lényegének megnyilatkozásához vezet. Mindenekelőtt pusztán természeti folyamat, amely esetleg az illető tudomása és hozzájárulása nélkül folyhat le, sőt az egyén ellenállása ellenére erőszakkal is utat tör magának. E folyamat célja és értelme a már a fogantatáskor a magzatban rejlő személyiség minden aspektusával együtt való megvalósítása. Az eredendő, potenciális teljesség megvalósítása és kifejlesztése ez. A tudattalan e célból ugyanazokat a szimbólumokat használja, mint az emberiség ősidők óta, ha valami egységet, teljességet, befejezettséget akart kifejezni, ilyenkor rendszerint a négyesség és körszimbólumokat használta. Ezen az alapon neveztem el ezt a folyamatot individuációs processzusnak.” (C. G. Jung 1916, 1990:201-202.)

2. kép – „A Kegyelem trónja” lengyel gótikus táblakép
Isten személyiségét megjelenítő Mennyei Atya arca a körkereszt középpontjában

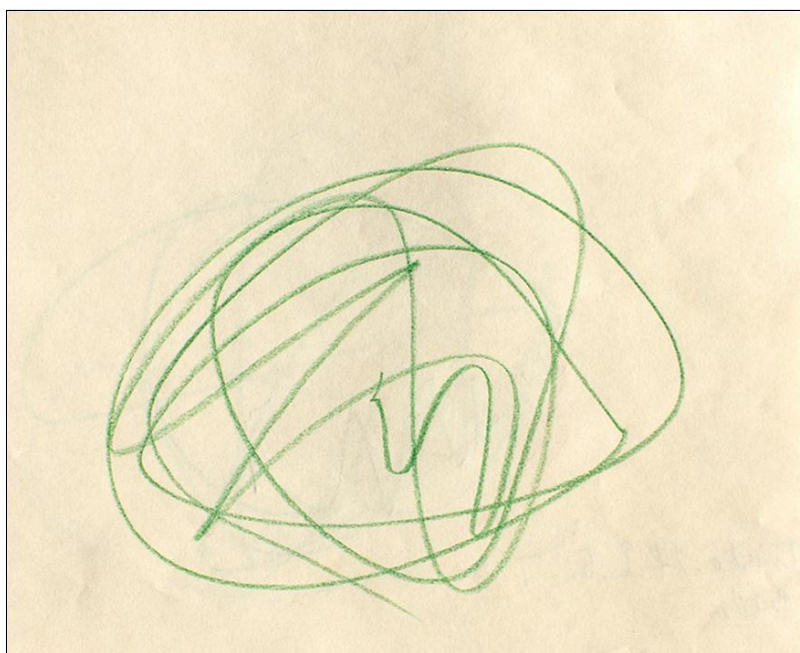
A mandala C. G. Jung szerint egyben a **Selbst** szimbolikus megjelenési formája. A Selbst fogalom a „totálpszichét” képviseli, mely mindent magában foglal, ami lelki, szellemi, egyúttal az egésznek a központját is jelenti, mely összetartja a rendszert, egyfajta mély-énként is felfogható. A Selbst a személyiség archetípusa, teljességének szimbóluma. Egyben az **Imago Dei**, az Isten képe bennünk; ezáltal fel tudjuk venni Istennel a kapcsolatot, ez az „istenérzékelés szerve”. Az emberi élet célja a Selbsttel való kapcsolat kiépítése, a hozzá való eljutás. A Selbst és annak szimbólumai Isten archetípusát alkotják. „Az istenfogalom ugyanis irracionális természetű szükségszerű pszichológiai funkció, amelynek egyáltalán semmi köze Isten létének kérdéséhez. Erre a kérdésre tudniillik az emberi értelem sohasem adhat választ; az Isten létének bizonyítékát még kevésbé tudja valaha is felmutatni. Ez tulajdonképpen fölösleges is, egy mindenható, isteni lény gondolata mindenkiben él, ha nem tudatosan, akkor tudattalanul, mivel ez archetípus. Valamiféle felsőbb hatalmat érzünk a lelkünkben – ha ez nem tudatosan Isten, akkor legalábbis a »has« mint Pál apostol mondja. Okosabbnak tartom ezért, ha az Isten gondolatát tudatosan elismerjük; különben egyszerűen valami más lesz istenné, rendszerint egy silány és buta dolog, amit egy »felvilágosult« tudat kigondolhat.” (C. G. Jung, 1916, 1990:133.)

A körkereszt egyben a geometria alapformája is. „A kör alakjából nem következik a négyzet, de a négyzetből a kör megszerkeszthető. Ha a négyzetet középpontjában rögzítjük és bármely irányban fokként elforgatjuk, sarokpontjai az elvileg végtelen sokszöget jelölik ki; az elvileg végtelen sokszög látványában pedig a kör valósul meg. A természeti műveltségek embere az osztott négyzet mellett ősidőktől használja az osztott kört is. Mindkettő a látható és érzékelhető világ »koordinátarendszerének« (főnt-lent, bal-jobb) jele, s egyben égtáj-meghatározó, a tájékozódás nélkülözhetetlen eszköze. A kör a teljesség, az osztatlan egész tökéletes jelölője, éppen ezért nem szolgálhat kezdőpontul. A kör az ésszel megfoghatatlan végső érték, amelyre csak lelkünknek adatik meg kivételes pillanatokban rácsodálkoznia. Ha a régi kínaiak az égnek emeltek templomot, kör alakú elemeket használtak, a földi uralkodónak viszont négyzetes karakterű palotát építettek.” (Molnár V. József, *Világ-virág* 1996. 2004:18.) A kör a teljességet jeleníti meg, a kör osztása, az egyenlőszárú kereszt meg a végességet idézi meg világunkban. Ebben az emberi lélek azon természete nyilvánul meg, hogy bár mindig vágyik a lelke mélyén a teljességre, a halhatatlanságra, törekszik a tökéletességre, azt azonban soha sem tudja elérni, mert földi élete véges keretek közé van bezárva. A teljesség és a végesség kettőségének ambivalenciája feszül benne, ennek kifejezése a legfőbb üzenete a körkereszt ősfomának.

Korai gyermekrajz-fejlődési folyamat, az eredendő kifejezőmód kibontakozásának bemutatása

A kisgyermek firkáit nem céltalan összevisszaságok, hanem struktúrával, dinamikus rendszerrel rendelkező rajzi alkotó folyamatok, a szerveződés belső élményére épülnek. Az önmagától bontakozó rajzi folyamatot párhuzamba állítom az újabb csecsemőkutatásokban lezajlott forradalmon alapuló én-fejlődési elméletekkel, különösen Daniel N. Stern világhírű amerikai fejlődépszichológus, pszichiáter, pszichoanalitikus átfogó elméletével. A korábban 0-9 hónapos korban lezajlott szelf fejlődési folyamatot másfél - két és fél éves korában újra végig járja a kisgyermek, melyet már ösidők óta jelen lévő vizuális képzetek segítségével jelenít meg, hiszen a szelf-érzetek, más szóval **önérzékelések**, ha kialakulnak, az egész élet során aktívak, funkcionálók maradnak, növekednek és egyidőben léteznek. Vagyis a benne élő ősi, alapvető vizuális jelek, képzetek segítségével lemodellezi és ezzel újra átéli a kisgyerekek a benne már korábban formálódott szelf-fejlődési folyamatot. Különösen azért is lehet ez így, hiszen a rajzolással, firkálgatással szinte egyidőben jelenik meg a szimbolikus játék is életében. A szimbolikus játék is egyfajta modellezésként értelmezhető. Úgy tűnik, hogy a kisgyermek a bontakozó önérzékelésüket újra és újra szeretik előszeretettel átélni és ebben segít számukra a mindezt megidéző firkarajzolás, hiszen később is, amikor már összetettebben szerveződő firkaformákkal kísérleteznek, e mellett újra és újra szeretik rajzolni a kezdeti alapfirkákat. (Lásd majd később 26. kép)

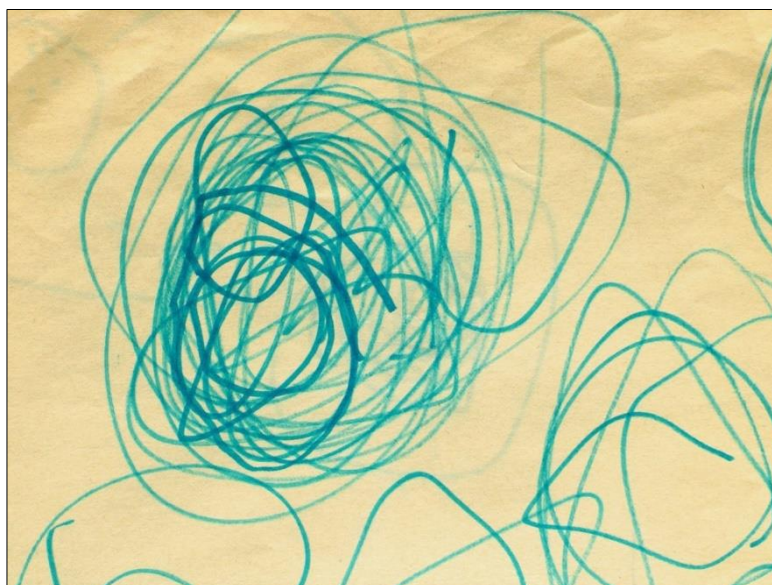
A gyermekek legelső 1-2 éves kor között megjelenő firkáit már üzenetet hordoznak, nem *összevisszavonalak*, hanem már bizonyos struktúrákat alkotnak. E struktúráknak 4 karakteres alaptípusa figyelhető meg, szerintem. (Ezen belül Rhoda Kellogg még 20 alapfirka bontja a négy alapkaraktert.)

3. kép – Tünde (másfél éves) „fészekfirka” rajza
Világ egységben érzékelése

Az egyik ilyen alaptípus a **fészekfirka** /3, 4. kép/. A fészekfirka az anyaöl, az anyaméh, a védelem, a bentiség, a megóvó, megtartó, életet tápláló szeretet, és egyben a teljesség, a világ egységben érzékelésének megidézője is a gyermek számára. A teljesség megéléséről így vall Molnár V. József képzőművész, néplélekrajzi író „A Nap arca” című művében: „A régi ember a gyermeket Isten áldásának tekintette, s hitében a kisgyermek Isten tenyerén él; általa, vele a teremtő és igazító törvény mutatja meg magát. Tudta, hogy az anyaöl óvása, az öntudatlanul átélt minden-szeretet, amelyben a dolgok egysége honol, a termő, televény sötétség csöndje a születésben lármás világosságra vált, s a megszületett gyermek, a "csillagocska" fáradhatatlanul keresi majd az elveszett paradicsomot, a biztonságot adó "kinti" rendet, amelyről ott "bent" mindent megtudott. Kint a fényben, a tagolt világban a kisgyermek kérdez - és nemcsak szóval - szemével, s teste, lelke minden moccanásával. Kérdéseiben bölcsesség világít. Korai rajzaiban tudatja, hogy a teremtő miféle világot ígért neki, miféleképpen lehet része, részese annak, s mivégre született különvalónak.

A kisgyermekben - hasonlóan az ihletett művészhez és a természetben élő emberhez - a vele született adottságok, s a javarészt tudattalan élmények munkálkodnak. Hagyja, hogy eszköze legyen a létet igazító törvénynek, akaratával, nyiladozó értelmével alig tud avatkozni annak megvalósulásában. Rajzai ezért mondanak el sokkal többet a világról, mint amennyit föltételezünk róla szellemi képessége, érettsége alapján.” (A nap arca, A gyermekrajzok üzenete 1990., 2003:5.)

4. kép – Fanni másfél éves „fészekfirka” rajza, mennyire más, mint Tündée.
Már a legelső firkákon megfigyelhetők az egyénre jellemző karakterisztikus vonások.

Stern első szelf-érzetként a bontakozó önérzékelést, más szóval a **felbukkanó szelf érzetet (sense of an emergent self)** (0-2. hónapos korig) írja le, mely egy test-önérzékelés, és amelyet az amodális percepció (**amodal perception**), azonkívül a vitalitás affektusok (**vitality affects**) formálnak.

„Nagyon korai, a bontakozó szelfszerveződés időszakára (0-2 hó) jellemző tudatállapot jelenik meg. Stern (2002) szerint a szelffejlődés aktív folyamat, azaz „önmagunk alkotása” történik a kötődés terében. Saját mozdulataink, testünk, érzéseink, az idő és a tér birtokba vétele indulhat el. A bontakozó önérzékeléskor a megformálódás, a keletkezés, valamivé válás zajlik. A globális észlelés teszi lehetővé az alakuló szerveződés folyamatának átélését, a különböző érzékszervi észlelések egységes élménybe fordítását, közös formáik, intenzitásai, időbeli lefutásaik alapján, azaz amodális érzékelés útján.” (Merényi Márta pszichiáter, mozgás- és táncpszichoterapeuta, 2007., 2021:51-52.)

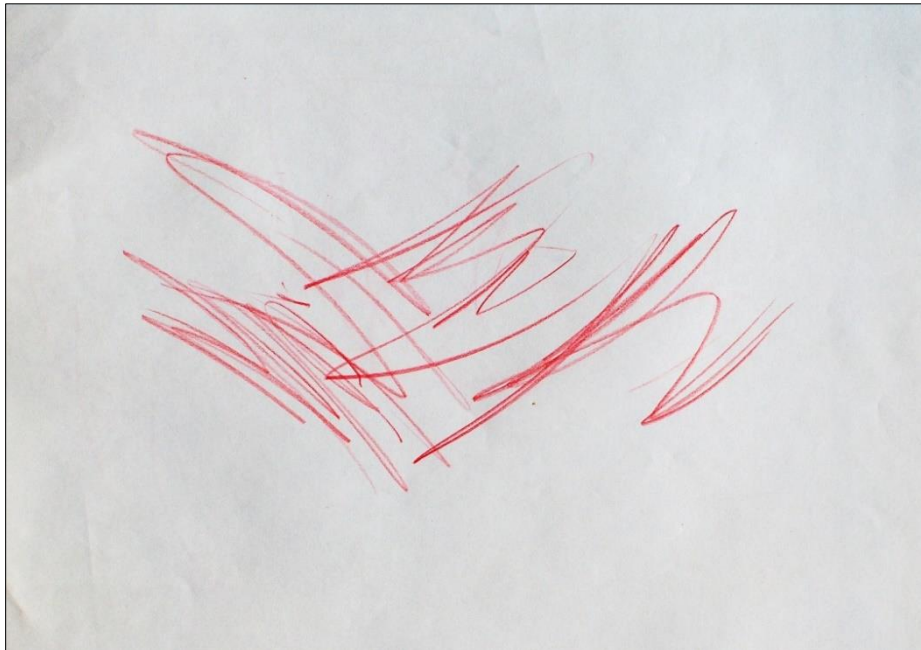
Az amodális percepció a különböző ingereket nem elkülönülten hangként, vizuális képként, tapintásként érzékeli, hanem inkább érzékelési egységekként, globális absztrakcióként, alakok, formák, intenzitások, időbeli minták összbenyomásaként, vagyis egyfajta teljességben éli meg a világot. „Az újszülött a világot perceptuális egységben tapasztalja, átveszi tapasztalatait különböző modalitásokra és a kezdetektől formálja, alkalmazza percepcióinak absztrakt reprezentációit. Ezek a reprezentációk nem látványok vagy tapintások, vagy hangok, hanem alakok, formák, intenzitások és időbeli minták, a tapasztalat globális karakterisztikumai.” (Tényi Tamás pszichiáter, MTA doktora. 2000: 19) „A csecsemők úgy vannak megalkotva, hogy képesek legyenek az észlelési módozatok között információ-átvitelt végrehajtani, amely lehetővé teszi számukra, hogy a tapintáson és a látáson keresztül felismerjék a hasonlóságot vagy a megfelelést. Ebben az esetben a taktilis és a vizuális tapasztalatok párosítását nem a külvilág ismétlődő eseményei, hanem az észlelési rendszer veleszületett öntőmintája teremti meg. A tanulásra eleinte nincs semmi szükség, és a később következő tanulás, amely az összefüggéseket a modalitásokon keresztül ragadja meg, erre a veleszületett alapra épül.” (Stern 2002:57-58.)

„A globális észlelés teszi lehetővé az alakuló szerveződés folyamatának átélését, a különböző érzékszervi észlelések egységes élménybe fordítását, közös formáik, intenzitásai, időbeli lefutásaik alapján, azaz amodális érzékelés útján.” (Merényi Márta 2007:3.)

A fészekfirka, a körfirka képes ennek a globális egységnek a megjelenítésére, kifejezésére, megidézésére, hiszen a kör a teljesség, az osztatlan egész jelölője ősidőktől fogva az emberiség kultúrájában,

mint már azt korábban jeleztük. (A szabályos geometrikus kör előfutáraként is értelmezhető a fészekfirka a szabadkézi rajzfejlődés folyamatában.)

A fészekfirkából alakul ki azután a kör, karakterébe beletartoznak a lágy, hajlékony vonalak, vonalvezetések, ezekből bontakoznak ki a későbbi amorf alakzatok. Tehát ezek a firkák előkészítik a későbbi vizuális gondolkozás értelmi fejlődését.

5. kép – Borka másfél éves „szálkafirka”
Vitality affects kifejeződése

6. kép – Laci (4 éves)

A következő alapkarakter az úgynevezett **szálkafirka**, vagy **lengőfirka**. Ezek használata indulatot gerjeszt a kisgyermekben. A világba hatolást a világ felfedezését idézik meg bennük. Néha annyira indulatba tud jönni a gyermek tőle, hogy még a rajzlapot is átszakítja firkálás közben. /5, 6. kép/. A szálkafirka indulattal, mozgással, feszültséggel teli, ugyanakkor céltalan, inkább gesztusokkal teli világa, a vitalitás affektusokat idézi fel.

A vitalitás affektusok tapasztalatában a testiség érzés és észlelés mivolta egyszerre érvényesül. Ezzel szemben a hétköznapi értelemben vett érzelmeknek (öröm, fájdalom, félelem, harag, stb.) az úgynevezett darwini kategorikus affektusoknak tartalmuk van, amelyeket különféle érzelmi kategóriákként értelmeznek. A vitális affektusok az érzelmeknek, érzéseknek egy ősbibb, testibb, öntudatlanabb vitális rétegét képezik, amelyek inkább formával, sem mint tartalommal rendelkeznek, s nem kötődnek közvetlenül örömhöz és fájdalomhoz, mint a kifejezetten hedonisztikus jellegű kategoriális affektusok. Szavakat nehéz rájuk lelmi a nyelvben, néha a zenei kifejezések, vagy dinamikus, kinetikus fogalmak írják le lényegüket leghűségesebben: crescendo, decrescendo, allegro, továbbá: kitörés, továtúnés, felbukkanás, elreppenés, kinyílás, becsukódás, közeledés, távolodás, elnyúlás, hullámozás, stb. A mozgás formái természetére utalnak, amely egyben már elválaszthatatlan valamely hangoltságtól. Személyek közötti mikrokommunikációt képeznek, amely a másodperc tört része alatt lezajlik. Az elemi ritmus, ahogy felerősödik-megcsendesedik a sírás, a nevetés, az ölelés, vagy eltolás mozdulata, a szemek összevillanása: ezek mind vitális affektusok, minden emberi kommunikáció alaprétegét képezik. (Stern 2002: 63-70.)

„Alapvető életfolyamatainkat olyan érzésformák kísérik, amelyek egész életünkben jelen vannak, akár tudunk róluk, akár nem. E vitalitásaffektusok élményeink nem megfogalmazható, affektív minőségei, amit az aktivációs kontúr terminussal lehet kifejezni (például az anya hogyan fogja meg, hogyan teszi tisztába gyermekét). Az absztrakt festészet, modern zene és modern tánc vitalitásaffektusaink kifejeződései. E folyamatban fontos az amodális percepció jelensége, ami azt jelenti, hogy a csecsemő idegrendszere képes arra, hogy egyes érzéketli modalitásokat átfordítson egy másikba az inger intenzitása, ritmusa, időbeli lefutása mentén. Így a csecsemő különböző szenzoros élményeit egységes tapasztalatba képes integrálni. Az egységes élmények absztrakt módon reprezentálódnak, aktivációs kontúrok alapján, az amodalitás képessége révén (Stern nyomán 1985. Merényi Márta 2004).

Visszatérve a fészekfirkára is. Természetesen fészekfírka nem csak az amodális percepciót, jeleníti meg, hanem a globális észlelésben szerepet játszó vitalitás affektusokat is, ahogy az a lengőfirkában is a kifejezésére jut. *„A globális percepciót az amodális percepció mellett az ún. vitalitás affektusok tapasztalata képezi.” (Tényi Tamás 2000: 19) „Az amodális észlelés (amely az élmény elvont minőségein alapul, magában foglalva a különböző alapérzelmeket és vitalitási affektusokat) és az (asszimiláción, akkomodáción, asszociáción és a változók azonosításán alapuló) konstrukcionista erőfeszítések teszik tehát ki azokat a folyamatokat, melyeken át a csecsemő megéli a szerveződést.” (Stern 2002:74)*

A fészekfírka az anyaöl, az anyaméh, a védelem, a bentiség, a megóvó, megtartó, életet tápláló szeretet megidézője is lehet a gyermek számára, illetve az ennek megfelelő vitális affektusokat élheti újra át segítségével. Mindenesetre észlelhető, hogy a fészekfírka rajzolgatása közben a gyermek gyakran megnyugszik, biztonságérzete növekszik, feszültsége levezetődik.

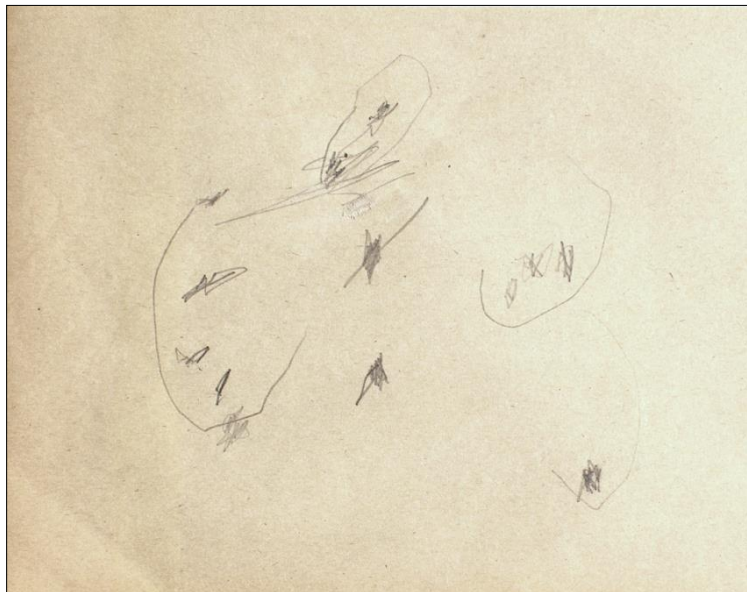
Több megfigyelés szól a mellett, hogy nem csak a mozgás és a nyomhagyás örömeért rajzol a kicsi gyermek, 1,5-2 éves korától, hanem firkája pszichés tartalmakat, képzeteket idéz meg számára. Az alapvető érzelmek univerzálisak és velünk születettek (Gergely és Watson 1996) és ebből fakad kezdetben az érzelmek kifejezésének univerzalitása is a gyermekek firkáiban.

Fontos még megjegyezni, hogy a szálfafírka egyben alapját képezi az egyenesnek, a szabályos, szögletes geometrikus formáknak. Előképe a konstruáló, szerkesztő vizuális gondolkozásnak.

7. kép – Fanni (másfél éves) Az „időtlenységben” létezés megidézése.

A harmadik alapkaraktere a firkáknak **a pont**. Ennek nyomhagyása történhet indulatos módon, hogy a gyermek csak úgy odavágja a pontot, hogy a ceruza ráadásul még el is csúszik, erőteljes nyomot hagyva ezzel a pillanat időbeli törtrészét idézve meg. /7, 8. kép/ A pont másik nyomhagyási módja a kisgyermeknél, amikor "órákig" rajzolja, sűríti azt, vagy nagyon kicsiny köröket, foltokat rajzolgat óvatosan, erősen koncentrált, egyfajta időtlenségbe feledkezve bele, a „folyó” időből, a kronoszból való kilépés vitális örömeinek adva át magát. Ez a telő idő, a múltó idővel szemben.

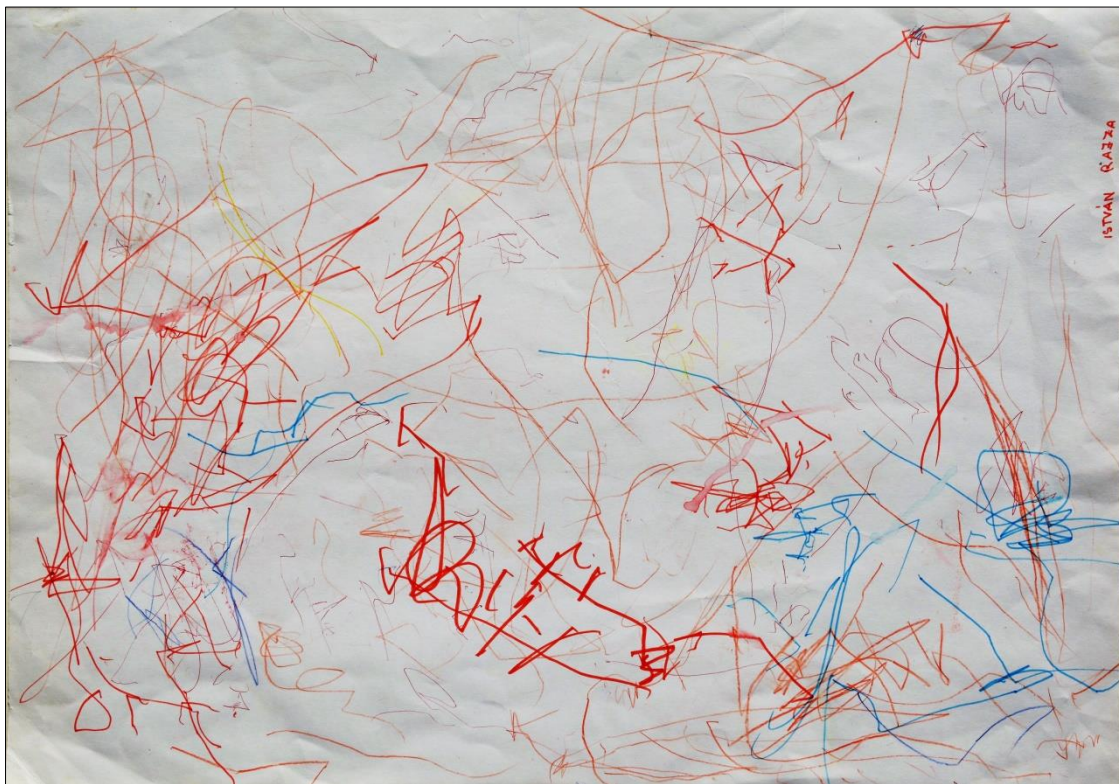
8. kép – Fanni (másfél éves.) Erős koncentrációval "magba sűrített" pontok.

A pillanatban az időn kívüliség sűrűsödik. A pont mindkét kifejezési módjában a pillanatot éli át a kisgyermek, egyben saját "magállapota" is megidéződik. Stern munkásságában is kiemelkedő szerepet játszik a pillanat átélésének kutatása, terápiás vonatkozású felhasználása. Stern szerint a „jelen pillanat” (present moment) az az időtartam, amelyben a percepció elemi egységeiből a legkisebb jelentésbeli vagy érzéstartalombeli egység, gestalt jön létre a kapcsolat közelében; ezekből az elemi, elsődleges pszichés megtapasztalásokból épülnek fel aztán az absztrakciók, narratívák. „A jelen pillanat.... bevon, mozgósít egyfajta szelférzetet. A

megélt jelen pillanat folyamán az érintett személy az egyedüli alanya saját szubjektív tapasztalásának. Amit megtapasztal, az nemcsak egyszerűen hozzá tartozik, hanem ő maga.” (D. N. Stern : 2004:43.)

A jelen pillanatot jól leírja kairosz fogalma (καιρός), mely egy ősi görög szó, ami ’megfelelő, helyes, alkalmas pillanat’-ot jelent. Az ógörögök szóhasználatukban megkülönböztették az események egymás utáni történésének leírására szolgáló „folyó” időt, amit kronosznak (Χρόνος) hívtak, és az események közötti azon meghatározatlan időpillanatot, amikor valami különleges történik, amit kairosznak neveznek. Hogy mi ez a különös valami, az nyilván a szó használójától függ. Míg a kronosz természetszerűen egy mennyiség, addig a kairoszt egyfajta minőségnek tekinthetjük. A teológiában a kairosz szó az idő minőségi formájára utal. (Az Újszövetségben, mint azt Márk 1:15-ben is láthatjuk, kairosz „az Isten céljára kijelölt időpont”-ot jelent, melyben Isten végez. Ez az idő általános használatától jelentősen eltérő fogalom. A keleti ortodox és a keleti katolikus egyházakban az istentisztelet előtt a diakónus a paphoz szól fennhangon: Kairos tou poiesai to Kyrio, vagyis ’Eljött az Isten végzésének ideje’, azt jelezve, hogy az istentisztelet az Örökkélevővel való érintkezés pillanata.) „*Kairosz: az a múltó pillanat, melyben történik valami; az időtartalma valami új képződésének és tudatosulásának. A kairosznak megvannak a saját határai, és hol kilép a lineáris időből, hol meg éppen áthatja azt.*” (D. N. Stern: 2004:19.)

A negyedik alapkaraktere a firkáknak, ahogy én nevezem, a **vándorló vonal**, a folyamat megélése. A 7. képen jól látható a vonal, amely elindul a pontokat megkerülve. A kisgyermek ezt az alapkaraktert kevésbé indulatosan veti papírra a többiekhez képest, hanem jóval lassabban húzza szemével követve a vonal útját, vándorlását. Stern már leírja, hogy a csecsemők a közvetlen benyomásokból egy általános képzetet tudnak kialakítani. Életük egymás után következő epizodikus történéseit, szerintem, egy folyamatként élik meg, szelfjükben kialakul a folyamat, mint olyan, általános képzete, amelyet a vándorló vonal alkotásával tudnak újra, meg újra átélni.

9. kép – Istvánka rajza, másfél éves, ahol még a különböző firkatípusok véletlenszerűen kerülnek egymás mellé.

A különböző firkatípusokat külön-külön lapokon is rajzolhatja a gyermek egy mindent előntő lelkiállapot szerint, de egyazon lapon is megjelenhetnek, ekkor azonban szinte véletlenszerűen kerülnek egymás mellé, vagy éppen egymásra. (9. kép)

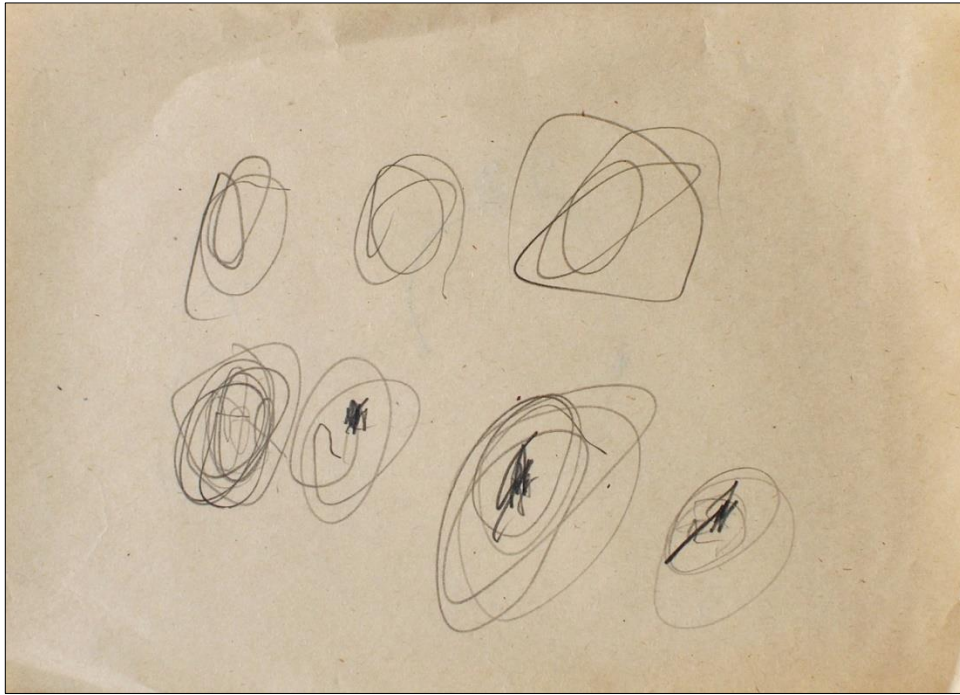

10. kép – Istvánka rajza, 2 éves

A különböző firka típusoknak kezd egymáshoz közük lenni, elkezdenek kapcsolódni egymáshoz.

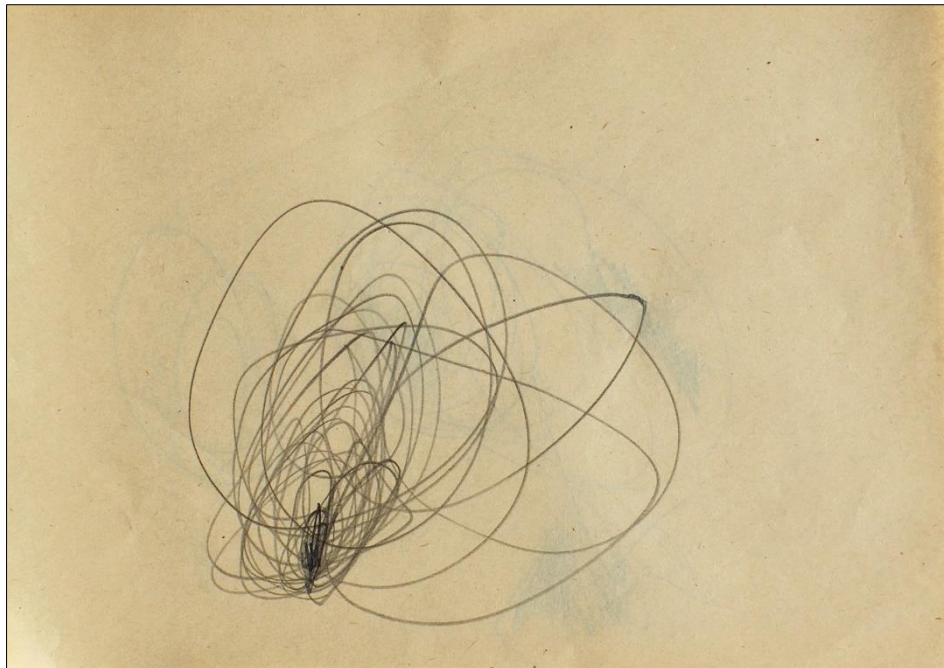
A következő lépés, amikor a különböző firkatípusoknak kezd egymáshoz közük lenni, elkezdenek kapcsolódni egymáshoz (10. kép) Ebben következő szelf fejlődési lépés újra átélő kifejeződése jelenik meg. Ez a következő élmény a szervezett önérzékelés, más szóval a **szelf-mag érzet (sense of a core self)** kialakulása a 2 - 6. hónapra tehető a csecsemő életében. A szelf - mag érzete négy tapasztalaton, a szelf-működés (**self-agency**), a szelf-koherencia (**self-coherence**), a szelf-történet (**self-history**) és az affektív szelf (**self-affectivity**) tapasztalatán alapul, mely élményintegráció eredménye.

A **szelf-működés (self-agency)** a hatóerő élménye, vagyis amikor az egyén azt éli át, hogy saját cselekedeteinek ő maga a szerzője, amely nélkül nem létezne a külső és a belső történések feletti kontroll élménye, azaz aktivitásunkat nem éreznénk sajátunknak. Elégtelensége esetén elvesz a cselekvés saját irányításának érzete. A hatóerő élménye, már magában a firválásban, a rajzolás tevékenységében is megnyilvánul, hiszen látja a gyermek saját cselekedetének eredményét, rajzeszközének általa húzott nyomát a rajzlapra. A gyermek abbahagyja a rajzolást, ha már nem hagy nyomot rajzeszköze. Az alkotás, a létrehozás, a teremtés élménye teljesen átszellemülté teszi a rajzoló kisgyermeket.

11. kép – Fanni (másfél éves)

A fészekfirka középpontjának kitüntetése, mint belső készítés. Egység élménye, belső lelki középponttal.

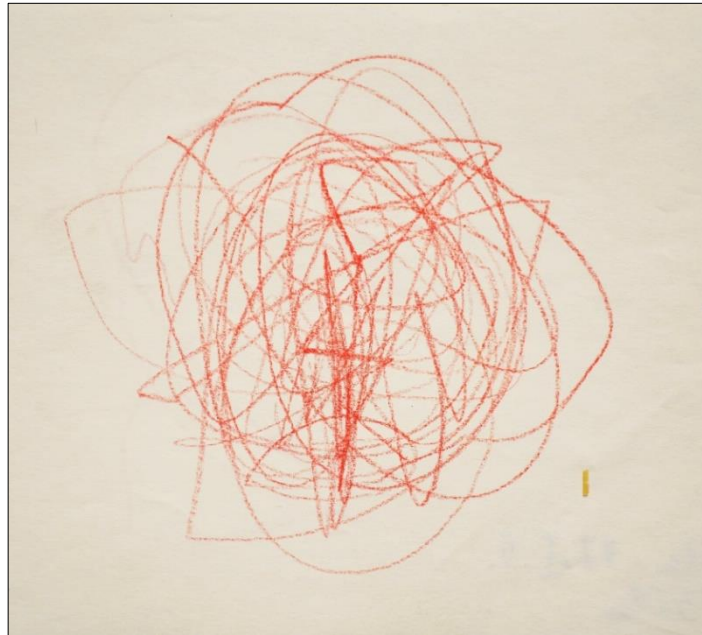

12. kép - Fanni (másfél éves)

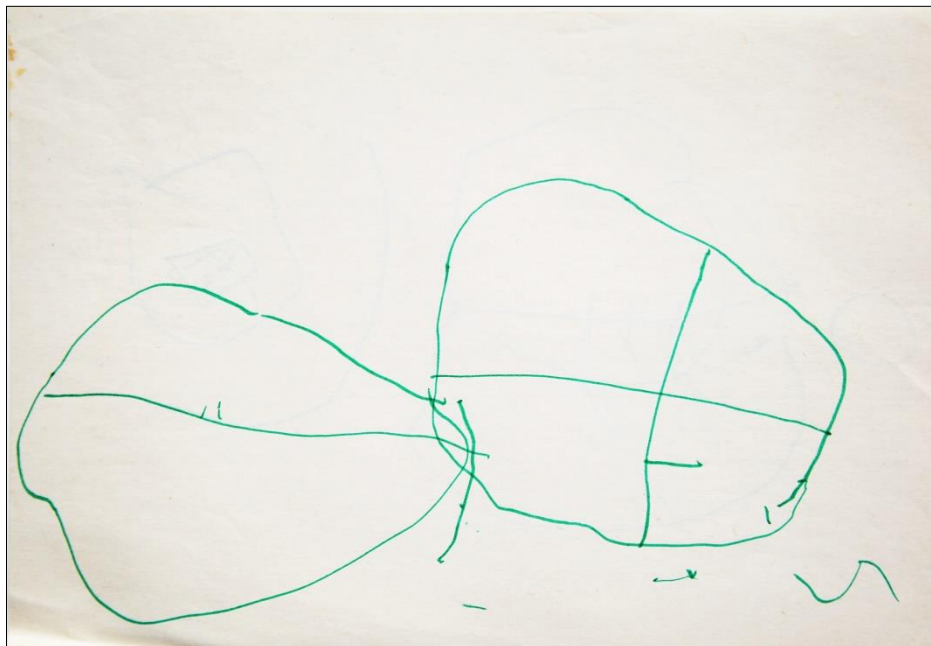
A fészekfirka rajzolatása is előbb-utóbb arra készíti a gyermeket, hogy középpontja felé koncentráljon, azt kitüntesse, megjelölje /11. 12. kép/. A **szelf-koherencia (self-coherence)** az egység élménye, melynek során az egyén szervesen összefüggő fizikai egésznek éli át magát, amely külső határral és az egységes cselekvés belső középpontjával rendelkezik, amely nélkül a testélmény töredékes lenne, és deperszonalizációt élnék át, az énhatárok feloldódnának, fellazulnának, mint pl. pszichotikus állapotokban.

A körkeresztben belül a kör fejezi ki legjobban a **szelf-egység**, koherencia érzetét a kör állandóságát, teljességet, osztatlanságot jelölő természetével. Fizikai egészünk külső határát a kör kerülete jeleníti meg, mely külső határt szab egyben a körkereszt jelének. Az egységes cselekvés belső középpontját pedig, a kör

központjában létrejött, a kereszteződő átlók által kialakuló pont jelöli. /13-15. kép/ Mindez a központosítás már a teljes, valódi körkereszt-szerkezet megjelenése előtt is megnyilvánul a fészekfirka középpontjának keresésében, kitüntetésében /11-12. kép/. A kisgyermek az elején még csak a gesztus indulatokból született fészekfirkákban, körökben; a későbbiekben már kisebb köröket, foltokat, pontokat elhelyezve a középpontban, „ösztönösen” keresi önmaga határait és belső középpontját.

13. kép – Borka (másfél éves) Mandala keletkezése

14. kép – Fanni (másfél éves) A körkereszt születése

Negyedszerre, végül is a három alapfirka-karakter egyesül és a világ sajátos teljességét, a körkeresztet, a mandalát jeleníti meg /13, 14, 15. kép/.

15. kép – Istvánka 2 éves, A körkereszt születése

A mandalaformák fokozatosan kitisztulnak, és önálló életet kezdenek el élni, variációjuk számtalan változatát hozva létre /16. kép/. A mandala keret adó körében a fészekfirka jelenik meg, a kereszt száraiban, a szálfafirka, a szálkák kereszteződése pedig a pontot, az irracionális pontot hozza létre. A pont nincs külön megrajzolva, mégis ott van, az egyenesek találkozásánál. Ott van, de még sincs ott. Ez egy olyan minőség, mely konkrét világunkban, a konkrétan túlmutató transzcendens minőséget idézi meg. A transzcendens képzet szintén velünk született adottságon alapuló archetípus.

A transzcendens, az abszolútum olyan alapvető fogalom, princípium, amely rendkívül elvont, ha verbális síkon közelítjük meg. A teljesen kialakulatlan verbális fogalmi gondolkozás híjával, szinte lehetetlen, hogy a felnőtt a 3-4 éves kor körüli gyermek számára Istent megmagyarázza. És érdekes, hogy a beszélni még alig tudó gyermek, hallva a meséket, látva a templomban a keresztet, találkozáskor a karácsony melegségét varázsló Jézuskával, mindebben felismeri a transzcendens létet. Érti és tudja, hogy miről van szó. Ez nem képzelhető el másképpen, csak úgy, hogy a transzcendens képzelet „velünk született” preverbális őskép, melyet a világot felfedező kisgyermek egyszer csak felismer.

A másik tényező, amit a mandala keresztjének irracionális pontja felidéz, sem kevésbé titokzatos. Ez tulajdonképpen önmagunk legbelső énjének kifejeződése is egyben. Önmagunk tudása, létezése, érzékelése legalább annyira megfoghatatlan, titokzatos dolog, – ha jól belegondolunk – mint a bennünk élő istenkép.

16. kép – Fanni (2 éves) Mandala /körkereszt/ variációi.

A **szelf-történet**, (**self-history**) önmagunk története, vagyis az én folytonosságának, történetiségének átélése, azaz, hogy változunk, történnek velünk a dolgok, mégis ugyanazok maradunk. Elégtelensége esetén disszociatív zavarok léphetnek fel. A szelf-történet megjelenítése a /16. képen/ két egymást keresztező egyenes változásának felel meg. Itt valójában dinamikus mozgástörténet bontakozik ki, mindegyik mandala egy kicsit más, mind, ahogy az egymás után történő változások is, ugyanakkor mindegyik helyzetben körkereszt marad, kifejezve a személyes én maradandóságát.

Az **szelf-affektivitás** (**self-affectivity**), a saját érzelmek élménye, nem a kiváltó tárgyhoz, hanem az énhez kapcsolódik, amely nélkül hiányozna az életöröm átélése. Vagyis átéljük az érzelmek belsőmintázatú minőségeit, amelyek együtt járnak más szelf élményekkel. Az affektivitás hiánya van jelen pl. a depresszióban, egyes szkizofrén megbetegedésekben, stb.

Megítélésem szerint a szelf - mag érzet kialakulását a körkereszt, a mandala idézi fel, jeleníti meg.

A szelf-affektivitás érzése például abban nyerhet formát, hogy a gyermek a mandala rajzolása során különböző dőlésszögű, különböző szögben kereszteződő és elhelyezkedésű átlókat és körformákat hoz létre, melyek sajátos együttállásukból, mintázatukból adódóan különböző – verbálisan szinte megragadhatatlan – érzéseket, érzelmeket, indulatokat idéznek fel, az alkotóban és a nézőben egyaránt /15., 16. kép/. (Ha például függőleges, vízszintes az átló, az nyugalmat áraszt, ha már dől, az már dinamikus indulatokat, mozgásérzetet vált ki, mind a nézőből, mind az alkotóból.) Az érzelmek belsőmintázatú minőségeit mozgatja meg ezzel a rajzi történet. A szelf – affektivitás azonban már az első teljes körkereszt-szerkezet megjelenése előtt is a szálka-lengőfirka, a kör-fészekfirka, és a pont-foltocska-köröcskefirka együtt próbálgatásában megnyilvánul, hiszen mint a / 10. képen/ látható, indulatok, érzelmek teljesednek ki általuk.

Mindezek az érzetek, tapasztalatok nem különvalóként, hanem egységként adják a szelf-mag érzetet, ahogy a mandala elemei is összességként, egy egységet alkotnak a körkeresztben.

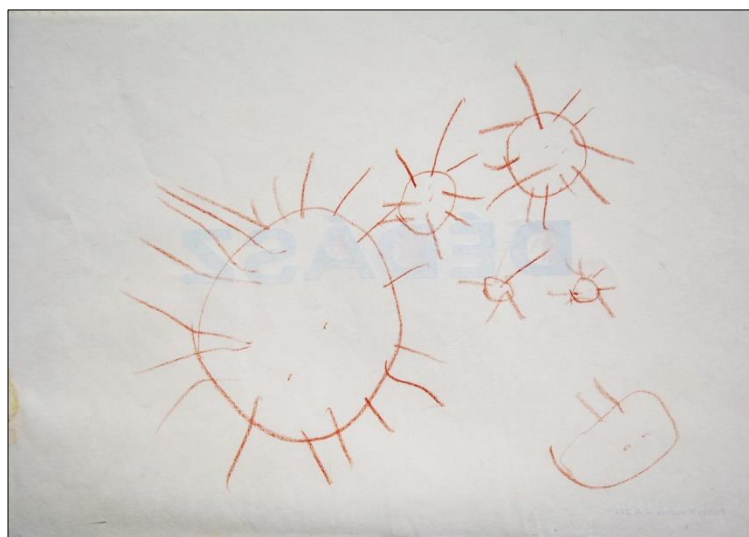

17. kép – Fanni (2 éves) Mandala

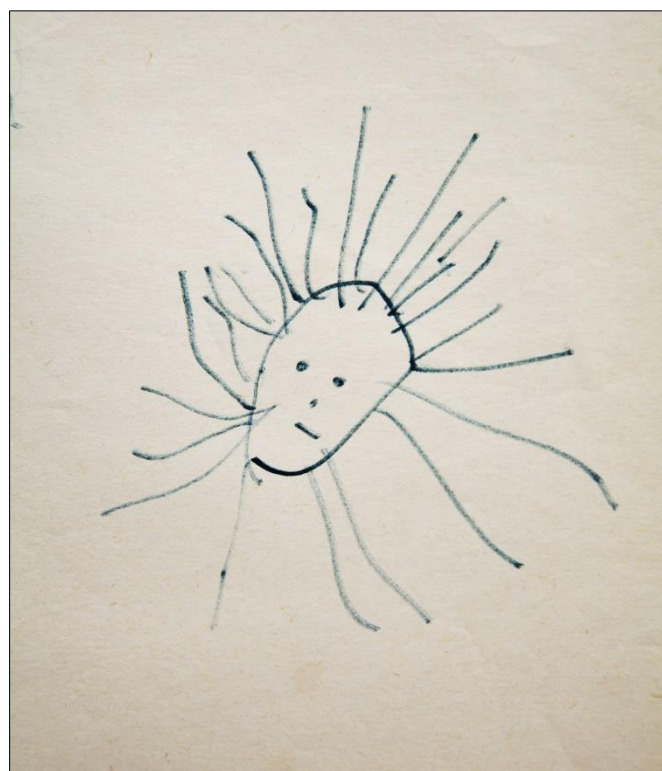
18. kép – Korondi tányér *Páll Antalné* munkája A körkereszt, mint tér-idő modell

A körkereszt-szerkezet továbbépítéseként, a kereszt által kijelölt négy mezőben azután a gyerekek szeretnek pontokat, alakzatokat elhelyezni (17. kép). Ugyanennek analógiáit láthatjuk az ősi művészetekben, a népművészetben is. Erre találunk szép példákat az erdélyi tányérokon (18. kép). Ezek a megjelenési formák gyakran szimbolizálják az időt, a természeti idő változásrendjét, a tavasz, a nyár, az ősz, a tél örök körforgását. A kínai és a japán művészetben, kerámiaművészetben is találunk erre sok szép példát.

19. kép – egy 3 éves A kisgyermek sugárküllős napalakzata

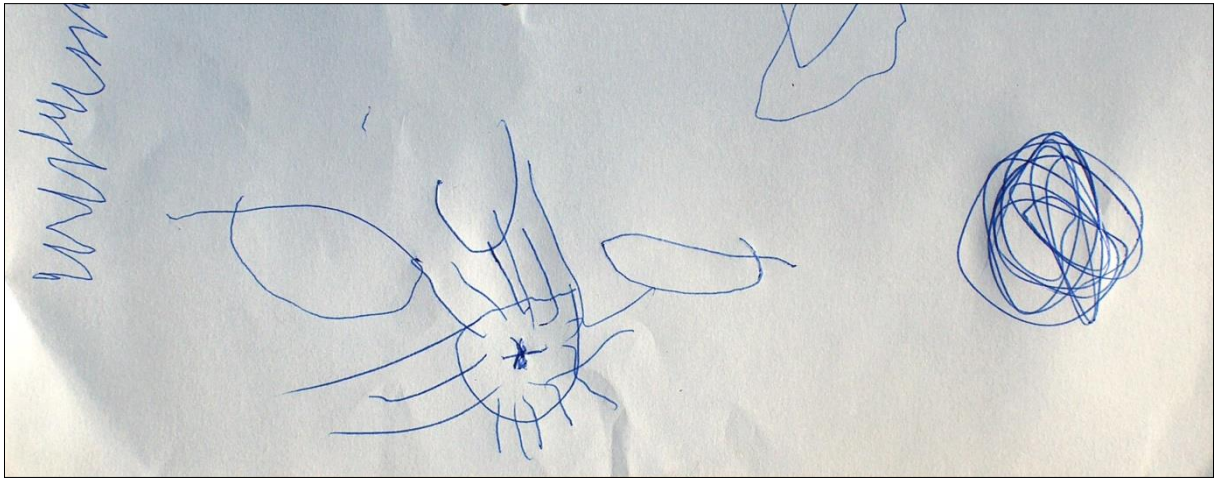
A Nap, az életet energiával ellátó égitest, mint képzet és egyben őskép, a szellemiséget, az istenséget, az Istent szimbolizálja. (Például az evangélium Jézust az igazság Napjának nevezi.) A mandalakép egyenlő szárú keresztje a körből kifelé nyomul, megsokszorozódik a kör kerületén, napsugarat hozva létre a kisgyermek Napot idéző rajzán /19. 20. kép/.

20. kép – Fanni (két éves) "Nap" című rajza

A Nap minden kisgyermek számára rendkívül fontos kép. Nem csak kozmikus objektumként, természeti jelenségként, hanem élő személyként él benne. A Napnak arca van /20. kép/. Nem véletlen, hogy a Nap arcát a mandala középpontjából „szétszóródó” pontok, vonalak hozzák létre /23. kép/. Abból a központból lesznek, amely mind a későbbi istenképzet, mind az énképzet megidézője, mégpedig azon az alapon, amely a két képzetben közös, ez pedig a személy-mivoltuk, ettől lesz többek közt a Napnak arca, ettől lesz személyes. Ezzel a megszemélyesüléssel a szubjektív szelf-érzet felidézése is kezdetét veszi az előzőek folytatásaként.

Megemlítem, hogy Stern állításának fényében – miszerint a szelf élmény akkor is létezik, ha a szelfet szabályozó másik inkább elképzelt, mint jelen való személy – beláthatóvá válik, hogy az istenképzet alapja többek között a szubjektív szelf-érzet kialakulásában is gyökerezik.

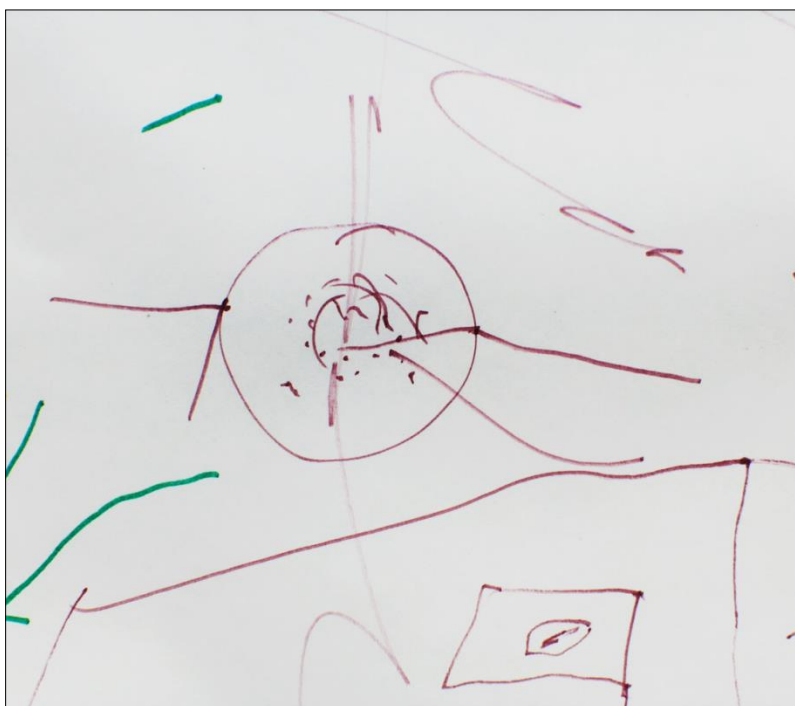

21. kép – Istvánka (3 éves) A „Nap” születése című rajza

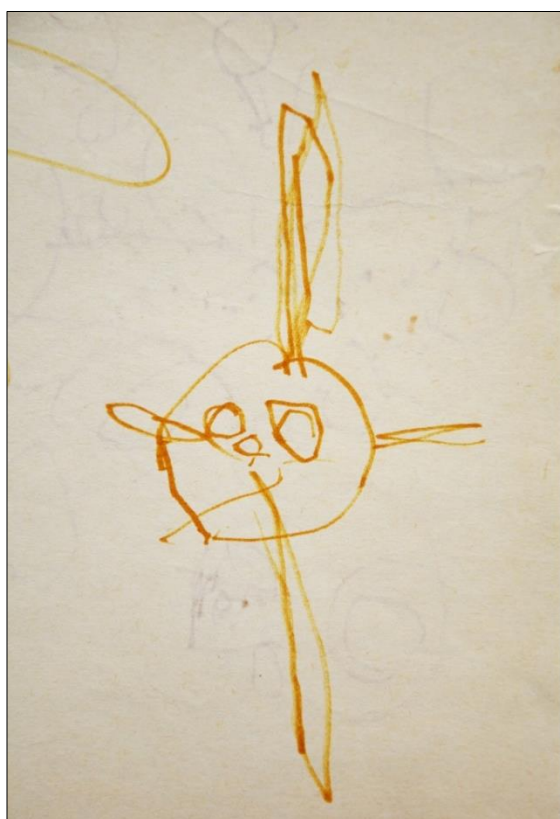

22. kép – Karcolt kobak (Somogy megye)
A Nap ősi jele

A 21. képen a kisfiú a keletkező Nap alakzatán a középpontot, a „Nap arcát” még kis egyenlő szárú kereszttel jelöli. Ennek is meg találjuk analógiáit az ősi művészetekben, a népművészetben, például a dunántúli pásztorművészetben, a karcolt kobak alján. A 22. képen jól láthatjuk a Nap sugarainak körbefutását, háromszögekkel jelölve, és a napkorong egyenlőszárú kereszttel történő négyes osztását. Ez a Nap egyik régóta használt jele.

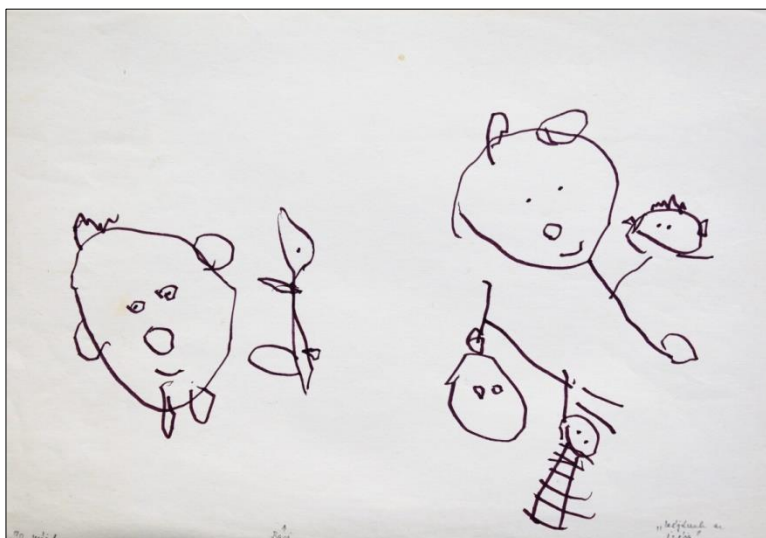

23. kép – Fanni (két éves) „A Nap, vagy ember születése” című rajza

24. kép – Fanni (2 éves) Embermegjelenítés kialakulása a körkeresztből.

A mandala másféle differenciálódásából születik az emberábrázolás, pontosabban az ember megjelenítése, hiszen nem a látványt megfigyelve rajzol, hanem a belső emberképzetét jeleníti meg, bontja ki. /24, 25. kép./ Először a körkereszt függőleges szára kilép a körből, lábbá, hajjá alakul, míg a vízszintes kézként nyúlik ki a körből /24. 27. kép/. Vagyis a négyes szerkezet megmarad, nem sokszorozódik meg a kör ívén, mint a Nap megidézése esetén (23. kép).

25. kép – Fanni (2 éves) Fejlábemberkék

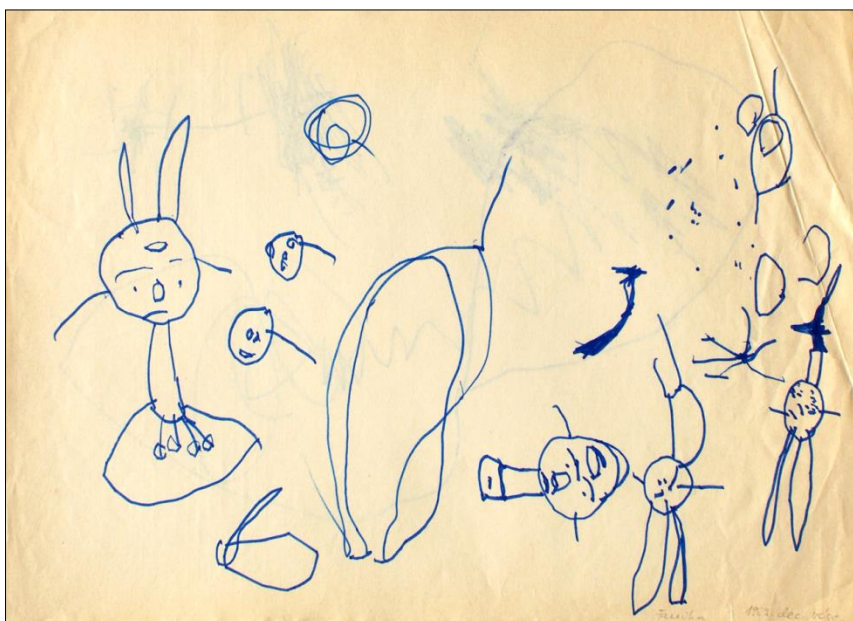
De történhet ez úgy is, hogy a kezek, illetve a lábak kinyúlása a kör *amőbaszerű kitűródéséből* jön létre a kereszt szárainak folytatásaként /25. kép/. A bent maradó pontokból, köröcskékből szem, orr, száj lesz. Így születik meg az első embermegjelenítés, a *fejláb-emberke* /24. 25. kép/.

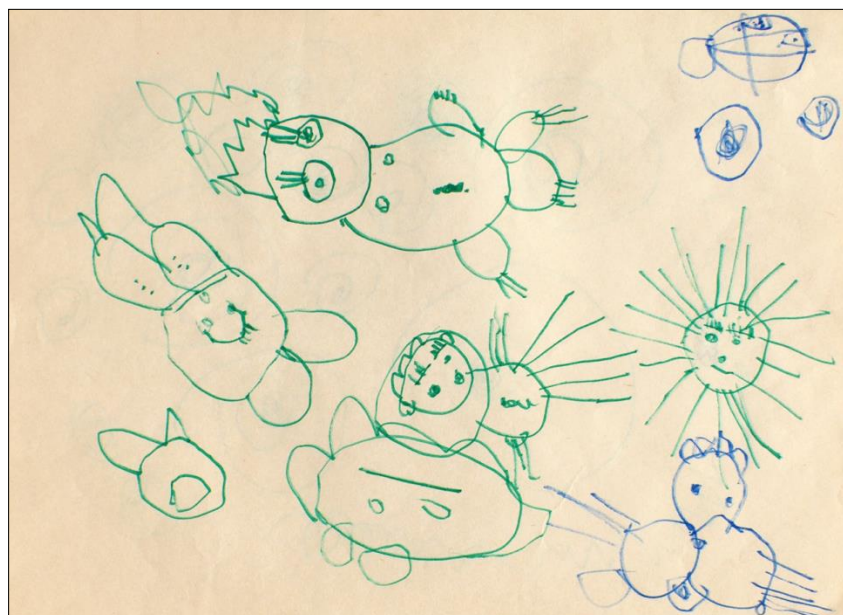
26. kép – Fanni (2 éves) Embermegjelenítés kialakulása a körkeresztből.
A bal oldali alakzatnál még nem dönt el, hogy fejláb emberke lesz-e belőle, vagy Nap.

Majd a fejláb-emberke két körre válik szét, melyekből újabb apró köröcskék bújnak elő, lehetőségét adva a fej és a törzs, belőle a végtagok különválásának /26. 27. kép/.

A 26-28. képeken ennek a folyamatnak különböző fázisait, eredményeit láthatjuk. Egy rajzon több köztes állapot is megjelenik, példáját adva annak, hogyan próbálgatja, kísérletezi ki a gyermek új létrejövő formáit.

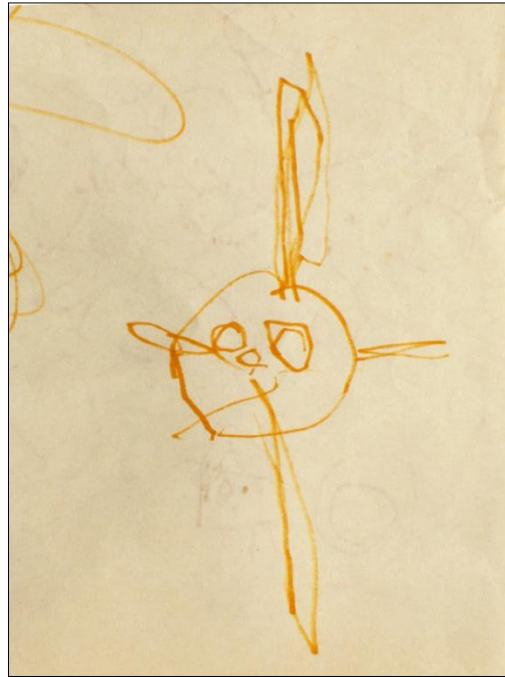
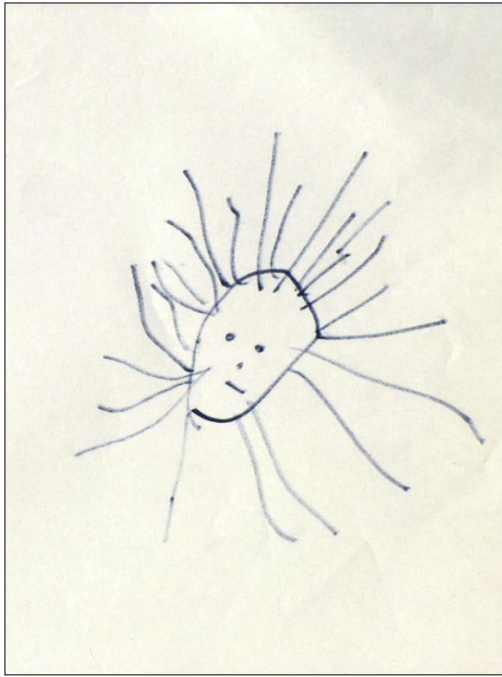
27. kép – Fanni (2 éves) Embermegjelenítés fázisai

28. kép – Fanni (2 éves) Még a korábbi megjelenítés, a Nap is belejátszik a folyamatba. Figyeljük meg, hogyan lesz a napsugarakból szempilla, a végtagokon köröm.

A személyközi önérzékelés, a **szelf szubjektivitás (sense of a subjective self)** a 7. hónaptól jelenik meg és a 15. hónapig erőteljesen formálódik. Ebben a szakaszban a csecsemő felfedezi, hogy ő és a „másik” eltérő szubjektív élmény világgal, tapasztalattal, figyelemmel, szándékkal és érzelmi állapottal rendelkezik, de ezt meg tudják osztani egymással. A szubjektív szelf-érzet az anya úgynevezett „affektív (érzelmi) hangolódása” során alakul ki. A hangolódás egy nem tudatos folyamat és ezen tapasztalat megformálása egy különösebb jelentéssel nem bíró kifejezésben, egy mozdulatban, egy sóhajban, egy elhajlásban, egy hangban nyilvánul meg. Az affektív hangolódás során központi szerephez jutnak a már említett vitalitás affektusok. Mindez azt is jelenti egyben, hogy önmagunk felfedezése csak a másik emberrel, emberekkel való kapcsolatunkban, a másik átélésében lehetséges. Vagyis az interperszonális folyamat alakul át intraperszonális folyamattá.

A költészet nagyon szemléletesen érzékelteti a folyamatot: „*Hiába fűrösztöd önmagadban, Csak másban moshatod meg arcodat.*” – mondja József Attila „Nem én kiáltok” című versében (1924, 1975: 124)

29. képek – Fanni (két éves) Személyközi önérzékelés, a szelf szubjektivitás 7-15. hónapig.

Tehát szubjektív szelf-érzet az anya érzelmi hangulódása során alakul ki, az anya többnyire tudattalanul utánozza, követi a csecsemő akcióit. Az anya olyan érzelmi minőségeket mutat, amelyek hasonlítanak, de mégsem azonosak a gyermekével, így a személyközi (interszubjektív) kapcsolatban a gyermek egyidejűleg éli át önmagát és a másik különbözőségét. Ezt az átélést jeleníti meg egyben a fejláb emberkében ahol önmagát, a személyes Napban pedig a másikat jeleníti meg. /29.képek./ Vagyis itt az interperszonális folyamat alakul át intraperszonális folyamattá, hogy belsővé váljon. Azután belső világából az explicit mentalizáció segítségével önmaga szelfjének, illetve a másinak (szelftárgy) mentális állapotait reprezentálja szimbolikusan a gyermek fejláb ember, illetve a személyes Nap rajzában.

A kisgyermek, gondozója mellett, annak analógiájaként egyben a személyes Napban az Istent, a benne bontakozó istenképzetet is megidézheti. A magyar Isten szavunkban az ős-ten, az „ős másik” kifejezése rejtezkedik. Az „ős te” aki előtt még nem létezett másik személy. Az „is” az ős szónak egy régebbi változata a „ten” pedig a te személyes névmásnak egy archaikusabb változata. A Biblia is néhány helyen Ősöregnek nevezi az Istent. (Dániel próféta látomása.) Az imádságban is tegezzük az Istent, amikor megszólítjuk őt, mutatva azt a bensőséges viszonyt, ahogy az imádkozó ember Istenhez fordul. A személyesség keresése a világban annyira erős a gyermekben, hogy azután, óvodáskorban már mindent megszemélyesít, a Nap mellett például a felhőknek is arcot, szem-orr- száját rajzol. (Lásd: 45. kép) Molnár V. József személyes néplelékrajzi megközelítésében a következőket írja: „A gyermek számára a Nappal jelölhető, fénnel teremtő Isten személyes és barátságos. A szegedi nép hitében, a csecsemő ha ébren van, és ujját nézegetve mosolyog – a kis Jézus aranyalmájával játszik; amelyet a Boldogasszony ad a kezébe.” (A nap arca, A gyermekrajzok üzenete 1990. 2003:13-14.)

A személyes keresésének készítését a mai csecsemőkutatás terén az újszülöttek arcpreferenciája is alátámasztja: Újszülöttek hajlamosabbak hosszasan követni azokat az előttük mozgó ábrákat, amelyek mintázata emberi arcra emlékeztet. Ez az arcpreferencia akkor is kimutatható, ha a látótér periferiáján jelenik meg. Egy feje tetejére állított arcot ugyanakkor nem preferálnak, nem szeretnek. Tekintet követés is megfigyelhető a csecsemőknél, még ha nem is ismerik fel a másik figyelmének tárgyát. Úgy tűnik, hogy a csecsemők már születésük pillanatától nagyon érzékenyek az emberi arcra. Az arc az ember számára a személyiség érzékelése. Ha valakinek egy ismerős arcát mutatják, rögtön felismeri az illetőt, de ha csak a lábát vagy kezét, esetleg más testrészét látja az arcon kívül nagy valószínűséggel nem, vagy csak nehezen ismeri fel a hozzá tartozó személyt.

Az arcnak az érzelmek kifejezésében, és az érzelmek tükrözésében, és az ebből fakadóan az érzelmek szabályozásában is elsődleges szerepe van. „Gergely (2001) egy, a kontingens válasz-készségben (megjegyzés: latinul a contingens összeérőt jelent) bekövetkező változást azonosított körülbelül három hónapos korban. Ekkorra a csecsemők figyelmi preferenciája a tökéletesen kontingens helyzetektől a közel, de mégsem

tökéletesen kontingens, azaz az enyhén aszinkron, az új, a megjósolhatatlan felé fordul. Ez a változás hatalmas következménnyel bír a pszichoszociális fejlődésben. Különösképpen az elmefejlődésében: a csecsemők a saját tetteik helyett az érzelmekkel reagáló szociális környezetre fordítanak egyre nagyobb figyelmet. Az anya arcáról leolvasható válaszok, melyeket az anya a csecsemő érzelmi állapotaira ad, tökéletes példái a majdnem-tökéletesen kontingens válaszoknak - a csecsemők éppen az ilyeneket kezdik figyelmükkel előnyben részesíteni." (Fónagy Péter magyar származású, brit pszichoanalitikus, klinikai pszichológus, akadémikus 2011:77)

Személyközi önértékelés, a szelf szubjektivitás megélése kicsi korban hitetlenül fontos, hogy felnőve a másikat ne tárgyakká, hanem magunkhoz hasonló élő személyeknek kezeljük. A korai interszubjektivitás megéléseinek elégtelensége, a korai érzelmi elhanyagolás felnőttkorban életre szóló személyiségzavarokhoz vezet. Fontos megjegyezni, hogy az interszubjektivitás érvényesülését segítette elő öntudattalanul is a népi mondókák, dajkarímek alkalmazása az ölbeli játék során a népi kultúrában. „A csecsemő olyaténképp lehet együtt a másikkal, hogy ők ketten egymásba öltik cselekvéseiket, s ezáltal történik valami, ami nem történhetne meg kettejük viselkedésének elegyítése nélkül. Például a „kukucs” vagy a „kerekecske-gombocska” játék alatt a kölcsönös interakció a csecsemőben a nagyon heves izgalom élményét idézi elő, tele örömmel és feszültséggel, amelyet talán árnyalatnyi félelem is színez. Ezt az érzelmi állapotot, amely többször is ismétlődik, ciklikusan visszatér és megerősödik, ebben az életkorban a csecsemő egyedül sohasem érne el, sem annak körforgását vagy intenzitását, sem egyedülálló minőségeit tekintve. Tárgyilagos szemmel mindez kölcsönös alkotás, egy „mi” vagy szelf / másik jelenség.” (D. N. Stern: 2002:112)

30. kép – Fanni (2 éves) „Lufis élményének feldolgozása”

Ugyanakkor azt, hogy a gyermekek az emberalakokban gyakran önmagukat rajzolják, fogalmazzák meg, Fanni lufis rajza is bizonyítja (30. kép). Ez azt támasztja alá, hogy a korai rajzfejlődésben a szelf érzet kibontakozási folyamatai tükröződnek vissza szimbolikus, képi kifejeződésben. Fanni képén önmaga számtalan variációját láthatjuk. A megjelenített emberalakok kezében lufik vannak. Akkoriban nagyon szerette a lufikat és, ha az utcán meglátott egy lufi-árust neki azonnal lufit kellett venni. A lufik birtoklása számára hihetetlenül boldog élmény volt. A könnyűgázzal megtöltött lufikat, hogy ne szálljanak el, a lufi-árus a csuklójához kötötte. A lufis emberek számtalan rajzolása, mivel ez az élmény vele történt meg, valójában önmaga megjelenítése, megjelenítései és azért rajzolja újra meg újra, hogy újra és újra átélhesse azt a csodás élményt, amit a lufik birtoklása jelentett neki.

Gerő Zsuzsa (1974) szerint az élményfeszültség kavargó szemléletű képekben felmerülő élménymaradványokhoz tapad. A képzetáramlás szimbolikus formában jelenik meg, illetve személyes szimbólumképzésnek lehetünk tanúi, hiszen a lufit tárgyi valóságában már nem birtokolja, helyette azt rajzán képi jelként láthatjuk vissza a távollevő tárgy képzeteként kifejezve. Jean Piaget (1968. magyarul 1978) a

következőket írja: „A gyermeki játékok második kategóriája az, amelyet szimbolikus játéknak nevezünk. A sem gondolkodást, sem bármilyen sajátosságosan játékos képzetű struktúrát nem feltételezhető gyakorlójátékkal ellentétben a szimbólum feltételezi a távollevő tárgy képzetét, minthogy egy adott elem és egy képzet elem összehasonlítását kívánja meg, továbbá egy fiktív képzetet is, minthogy ez az összehasonlítás torzító asszimilációból áll. Az a gyerek például, aki egy dobozt tol maga előtt, és azt képzeletben, hogy ez egy autó, szimbolikusan jeleníti meg az autót a doboz útján, és beéri a fikcióval, minthogy a jelentéshordozó és a jelentett dolog közti kapcsolat teljesen szubjektív marad. Szimbolikus játék, mint képzetet magába foglaló folyamat nem létezik az állatnál... és a gyermek fejlődésében is csupán második életévben jelenik meg.” (1974:210)

A rajzon egyben az **objektív szelf (objective self) jelenségével** is találkozunk, azaz önmagáról beszél, ami azt is jelenti, hogy magát egy vizuális nyelvi formában jeleníti meg. De ez már a szelf érzetek kialakulásának következő fázisához, a verbális szelf – érzethez kapcsolódik a 15. hónapos kortól.

Az eredendő kifejezőmód további kibontakozási folyamatának bemutatását kisiskolás kor kezdetéig következő írásomban folytatjuk.

Felhasznált és ajánlott irodalom:

1. A pszichiátria magyar kézikönyve. (2003) Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest,
2. A pszichológia alapjai (1998) Szerk: Bernáth László, Révész György Tertia Kiadó Bp.
3. Biblia (1991) Szent István Társulat Bp.
4. Cathy A. Malchiodi (2003.) A gyermekrajzok megértése Animula Kiadó
5. Claire Golomb (1992): The child's creation of a pictorial world. Berkeley, University of California Press
6. C. G. Jung (1916, 1990): Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. (Magyarul először megjelent 1944-ben.) Európa Könyvkiadó Bp. 1990.
7. C. G. Jung (1993): Az ember és szimbólumai, Göncöl Kiadó
8. C. G. Jung (1994): Mélységeink ösvényein, Analitikus pszichológiai tanulmányok, Gondolat Bp.
9. C. G. Jung (1999): Mandala. Képek a tudattalanból. Édesvíz kiadó, Bp.
10. C. G. Jung (2000): A filozófusok fája Édesvíz kiadó, Bp.
11. C. G. Jung (1987): Emlékek, álmok, gondolatok, Európa Kiadó, Bp.
12. Charles S. Cavier – Michael F. Scheier (2003) Személyiségpszichológia Osiris Kiadó, Bp.
13. Csibra Gergely - Gergely György (2007): Társas tanulás és társas megismerés. A pedagógia szerepe, című tanulmány. Ember és kultúra. A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai, tanulmánykötet. Pszichológiai Szemle Könyvtár 11. Akadémiai Kiadó Bp.
14. D. N. Stern: A csecsemő személyközi világa, (1985, 2002.) fordította: dr. Balázs-Piri Tamás, Animula, Bp. 2002.
15. Daniel N. Stern (2004): A jelen pillanat (Mikroanalízis a pszichoterápiában) Animula Bp.
16. Dominik Havsteen – Franklin (2019, 2020): Kreatív művészetterápia, In: Peter Fonagy, Anthony W. Bateman: Mentalizáció alapú terápia kézikönyve, 2019. Oriold és Társai Kiadó, Budapest 2020.
17. Fecskó-Pirisi Edina (2017) Az alkotófolyamat a pszichoanalitikus művészetpszichológia tükrében In: IMÁGÓ pszichoanalízis-társadalom-kultúra szakfolyóirat Budapest 6. évfolyam, 1. szám,
18. Feuer Mária (2000)A gyermekrajzok fejlődéslélektana Akadémiai Kiadó
19. Fejlődéslélektani olvasókönyv (1997) szerk.: Bernáth-Solymosi, Tertia Kiadó Bp.
20. Gardner, Howard (1983) Artful scribbles Boston, Harvard University Press
21. Gazda Klára (1980) Gyermekvilág Esztelneken, néprajzi monográfia Kriterion könyvkiadó, Bukarest
22. Gerő Zsuzsa (1974): A gyermekrajzok esztétikuma Akadémia Kiadó Bp. Flaccus Kiadó Bp. 2003.
23. Hárdi István (2002): Dinamikus rajzvizsgálat, Medicina Könyvkiadó Rt. Bp.
24. Hoppál Mihály (1994): Sámánok, Lelkek és jelképek Helikon Kiadó Bp.
25. Jean Piaget (1978): Szimbólumképzés gyermekkorban Utánzás, játék és álom; a kép és ábrázolása Gondolat Kiadó, Bp.
26. Jelképtár: Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György, Helikon
27. József Attila (1924): Összes versei Szépirodalmi kiadó 1975.
28. Kardos Lajos (1964): Általános pszichológia. Tankönyvkiadó Bp.
29. Kárpáti Andrea (2001): Firkák, formák, figurák Dialóg Campus Kiadó
30. Kárpáti Andrea (2005): A kamaszok vizuális nyelve Akadémiai Kiadó
31. Karl Koch (1954): Fa-teszt Bern- Stuttgart, magyarul Hermit könyvkiadó Bt. 2015.
32. Mérei Ferenc- V. Binet Ágnes (1985): Gyermeklélektan. Gondolat Bp.
33. Merényi Márta (2004): Mozgás- és táncterápia In. Pszichoterápia folyóirat XIII évfolyam. 2004/február

34. Merényi Márta - Korbai Hajnal (2021): Pszichodinamikus mozgás- és táncterápia, L' HARMATTAN Kft. Bp.
35. Merényi Márta (2007): Tudatállapotok jelentősége a pszichodinamikus mozgás- és táncterápiában Pszichoterápia folyóirat XVI évfolyam 2007/augusztus
36. Maria Otto-Michalowska(1982): Gótikus táblaképek Lengyelországban, Corvina, Budapest, 1. kép
37. Moholy-Nagy László (1946, 1996.): Látás mozgásban. Kiadta a Paul Theobald Company Chicago, magyar nyelvű kiadás: Műcsarnok-Intermédia, Budapest 1996.
38. Molnár V. József (1990. 2003): A nap arca, A gyermekrajzok üzenete Örökség Könyvműhely, 2003.
39. Molnár V. József (1998): Ég és föld ölelésében, Tanulmányok a gyermekvilágról. Örökség Könyvműhely
40. Molnár V. József (1996, 2004): Világ-virág, A természetes műveltség alapjai és azok rendszere. Örökség Könyvműhely, Bp.
41. Peter Fonagy, Jon G. Allen, Anthony W. Bateman (2008, 2011): Mentalizáció a klinikai gyakorlatban, Amerikai Pszichiátriai Kiadó Inc 2008, magyar nyelven: Oriold és Társai Kft Budapest: 2011
42. Platthy György – Dr. Rónai Béla (1978) Népművészet Tankönyvkiadó, Bp.
43. Platthy István (1994): Állami gondozott gyermekek és fiatalok személyiségfejlesztése a képzőművészet eszközeivel. In: Fejlesztő Pedagógia szakfolyóirat Bp. 1994/2-3 szám.
44. Platthy István (2003): 1. Művészetterápiás Világkongresszuson elhangzott előadása, CD-rom
45. Platthy István (2003): Kamaszkori személyes mítoszok. Gyermekotthonban élő fiatalok rajzainak elemzése. In. Fejlesztő Pedagógia szakfolyóirat Bp. 2003/4-5. szám
46. Platthy István (2006): A korai gyermekrajz fejlődési folyamat bemutatása saját gyűjtésű rajzok alapján, összehasonlító elemzése az ősi képzetekkel In: Fejlesztőpedagógia szakfolyóirat Bp. 17. évfolyam, 2006/1. szám.
47. Platthy István (2019): Érzelmi elhanyagolás, hospitalizáció, szimbiotikus állapotok, érzelmi labilitás In. Fejlesztő Pedagógia szakfolyóirat, 30. évfolyam, 2019/1-3. szám
48. Platthy István, Poór Anna (2019): „Virágba borult csillagok” Népi motívumkincsünk üzenetének felhasználása a művészetterápiában és a vizuális nevelésben In. Fejlesztő Pedagógia szakfolyóirat, 2019/4-6. „Népművészet a nevelésben” című tematikus számában
49. Platthy István (2020): „Csillagbölcső”. A születés témájának művészetterápiás feldolgozása népi motívumok segítségével, műhelytanulmány In. Pszichoterápia szakfolyóirat 29. évf. 2020/4 szám
50. Platthy István (2021): A természet változásrendjére, a népművészet formakincsére épülő művészetterápiás és művészeti nevelési módszer, Csontváry Képzőművészeti Stúdió Egyesület, Pécs
51. Rhoda-Kellogg (1958) What Childen Scribber and Why. National Press, Palo Alto, California
52. Rhoda-Kellogg (1969): The Psychology of Children's Art. CRM Associates for Random House, Del Mar, California
53. Rhoda-Kellogg (1970): Analyzing Children's Art. National Press Books, California
54. Rudolf Arnheim (2004): A vizuális élmény, Az alkotó látás pszichológiája Aldus Kiadó, Bp.
55. Sándor Ildikó (2005): Tücsökringató - Ölbeli játékok Hagyományok Háza, Bp
56. Szabó Réka (2015): Metaforák és szimbólumok, C. G. Jung szimbólumértelmezése és a fogalmi metaforák elméletének összevetése Oriold és Társai Kft Bp.
57. Székér Klára (2015): Szárnyas Nap, Egy állami gondozásban élő gyermek rajzfejlődése és elektív mutizmusból való gyógyulásának története, Magánkiadás Bp.
58. Tarján Gábor (2016): Ősi formák és jelképek. Napkút Kiadó Bp.
59. Tényi Tamás (2000): A pszichodinamikus pszichiátria a legújabb pszichoanalitikus eredmények tükrében Animula, Bp.
60. Tényi Tamás, Dr. Herold Róbert, Lénárd Kata (2013): A találkozás pillanata, In. Pszichoterápia folyóirat, 2000. áprilisi szám
61. Tihanyiné Vályi Zsuzsanna (2013): Amiről a gyermekrajzok beszélnek. Szegedi Egyetemi Kiadó, JATE Press, Szeged
62. Vajrayána – ikonográfiája (1987) Összeállította: Dr. Hetényi Ernő Buddhista Misszió, Bp.
63. Vass Zoltán (2006, 2013): A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai, Projekció, kifejezés, mintázatok. Flaccus Kiadó Budapest,
64. Vizuális képességek fejlődése, tanulmánykötet, (1995) szerk: Kárpáti Andrea Nemzeti Tankönyvkiadó